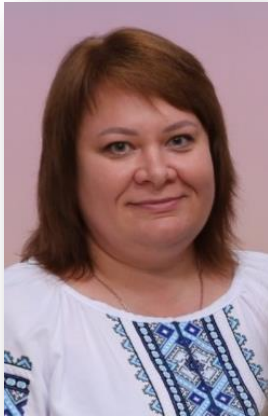


УДК 821.161.2(092)

Світлана ГРЕЧУХА,

*студентка філологічного факультету
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*



Науковий керівник –

Тетяна ХОМИЧ,

*завідувач кафедри української мови, літератури та журналістики
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
кандидат філологічних наук, доцент*

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ – ЧУЖИНЕЦЬ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ, УКРАЇНЕЦЬ ЗА СВОЇМ ВИБОРОМ

Анотація. У статті висвітлено окремі факти із життя Агатангела Кримського, а саме: навчання, формування світогляду, самовідданість науковій праці, переслідування радянської влади й заслання.

Ключові слова: Агатангел Кримський, національність, Михайло Драгоманов, українська мова, Микола Левченко, заслання.

Abstract. The article highlights certain facts from the life of Agathangel Krymsky, namely: studies, the formation of his worldview, dedication to scientific work, persecution by the Soviet authorities, and exile.

Keywords: Ahatanhel Krymsky, nationality, Mykhailo Drahomanov, Ukrainian language, Mykola Levchenko, exile.

Однією з визначних особистостей ХХ ст. є Агатангел Кримський, наукова діяльність якого відіграла вагомий роль у становленні української мови й розвитку сходознавства. Актуальність дослідження життєпису вченого полягає в тому, що дає змогу з'ясувати тогочасні умови праці інтелектуалів.

Мета статті – проаналізувати життєвий шлях Агатангела Кримського на основі біографічних матеріалів й епістолярної спадщини, з'ясувати чинники формування його національно-світоглядних переконань.

Агатангел Юхимович Кримський (1871 – 1942) із батькового боку мав татарсько-білоруське коріння, а з матеріного – польсько-литовське, однак народився на Волині в Україні. Учителем майбутнього сходознавця, філолога, історика й перекладача був відомий мовознавець П. Житецький. Наукова спадщина А. Кримського налічує понад 1000 публікацій [9].

У часи російської імперії неприйнятно було спілкуватися українською, але це був принциповий вибір А. Кримського. Він присвятив своє життя національній ідеї, працюючи по 18 годин на добу. Із 1921 року очолив Інститут української наукової мови [8].

Любов до України, передусім національності, першою ознакою якої вважав мову, А. Кримський ставив понад усе [3, с. 88 – 89]. Українську шанував більше, тому що вона була ближчою до простого народу [3, с. 84]. Росіян називав чужими [3, с. 161]. Учений зізнавався, що образ України йому являвся навіть у снах, бо він мав майже фанатичні патріотичні почуття. Своім обов'язком називав працю на користь народу [3, с. 90]. Дослухався до думки М. Драгоманова, який писав у «Громаді», що кожне слово, вимовлене українцем чужою мовою, є втратою [3, с. 95]. Сприяв формуванню в суспільстві національної свідомости. А. Кримський планував тісно почати взаємодіяти з російською пресою лише тому, що це дозволило б обороняти українські інтереси в часописах [3, с. 131 – 132].

А. Кримський щиро ділився різними подробицями особистого життя в листах, адресованих Б. Грінченку, від якого не зазнавав осуду. Про свої юні літа розповідав: так багато читав, що його зір зіпсувався вже у 12 років. Однолітки поцінювали фізичну силу, тому Агатангел серед них не був авторитетним, але хлопець помічав, як вирізняється силою свого розуму [3, с. 78].

Запам'яталося хлопцеві навчання в Колегії Павла Ґалаґана, де відчув гніт вихователів, які не вважали, що дитина є повноправною людиною. Агатангел почав робити все наперекір їм. На нього почали дивитися, як на божевільного. Не відраховували через жалість [3, с. 80 – 81]. Найбільшим доказом для педагогів стало те, що Агатангел захотів стати вегетеріанцем, після чого хлопця на місяць заслали додому. Пізніше він оцінив свій порив як прояв сентименталізму [3, с. 108]. Оскільки Агатангел мав товаришів із менших класів, то вирішив виховати в них непокору, щоб помститися вчителям [3, с. 82].

Свою непокірність Агатангел демонстрував залюбки ще змалку. Прикладом може послугувати його поява на спектакль у подраних пантофлях, щоб обурити аристократію своєю непристойністю [3, с. 83].

Іноді вже в дорослого А. Кримського через невпевненість у значущості своєї діяльності виникали думки замість науково-дослідницької роботи переписувати заборонені твори Т. Шевченка [3, с. 89]. На настрої вченого впливала осіння пора року, про що він писав: «Бачте, щороку зо мною казнащо робиться в цей самий час, і через те я тепер аж лютюся, бо почуваю себе безсилим. Справді б, [людину] не може не обхопити злість, коли вона подумає, що усякі розчарування, сумніви, Гамлетові питання і т. ин. з'являються в ній не через те, що в ній заговорило людське серце, а через те, що на дворі осінь! Чи ж любо бачити, що навіть над своїм внутрішнім світом не ти хазяїн, а якийсь там Сентябр або добродій Ноябр?! (бодай вони згинули!)» [3, с. 123].

Постать М. Драгоманова відіграла вирішальну роль у формуванні українськоцентричних поглядів дослідника. А. Кримський розповідав, як у нього виникали думки про те, що, можливо, української мови не існувало, тому варто вдатися до російства [3, с. 104]. Найімовірніше, це викликано політичним тиском й емоційною вразливістю. У таких випадках рятував М. Драгоманов. Його мова вирізнялася перекладом чужоземних слів: філософ – любомудр, нація – порода тощо [3, с. 118]. Після прочитання повісти Ю. Федьковича з передмовою М. Драгоманова А. Кримський зрозумів, що мусить бути українофілом [3, с. 83].

А. Кримський «ожив задля українства» після прочитання «Чудернацьких думок» свого навчителя [3, с. 104]. Слова М. Драгоманова зворушили до глибини серця. А. Кримський усвідомив: «[М.] Др[агоманов] знов розбурхав мій патріотизм, і вже тепер я ніколи не зверну з української стежки; чужинець зроду, я вже вічно буду українцем. Я дуже виразно бачу свою святу ідею, і хоч би геть усі тії люде, що поклоняються їй таки ж, зрадили її або перекутили, я вже не зважатиму на їх і розумітиму українську ідею, як розумію тепер» [3, с. 105].

Звістка про смерть М. Драгоманова надзвичайно схвилювала А. Кримського: «сиротятами застаються українці, помер їх батько», «після Тарасової смерти Україна ще не зазнала такої великої втері...» [3, с. 199].

Із часом до власної щоденної роботи А. Кримському довелося додати ще заняття із сестрою. Він почав пити кілька склянок найміцнішої кави, щоб працювати до четвертої години ночі, що призвело до цілковитої втрати сну й сил [3, с. 91].

Науковець помітив, що робота «гоїла» його нервові розлади, які зазвичай виникають через лінощі, як зазначав про це сам [3, с. 106]. Насправді в такий спосіб він відволікався від скупчення негативних думок.

Своєї смерті А. Юхимович не боявся, лише хвилювався, якщо не встигне завершити напрацьоване, зокрема історичний словник. «Я часто марю про те, яке б велике було щастя, коли б той словар був уже готовий! Тоді не було б

ніякісіньких змагань про нашу мову, бо кожне сучасне українське слово мало б у словарі коло себе всю свою історію...» [3, с. 298].

Радянська влада кликала А. Кримського, щоб укласти інший словник. Учений розумів, що українські слова в такій праці подадуть наближено до російських. Він відмовився, бо був непідкупним.

А. Юхимович на схилі літ майже повністю втратив зір, тому потребував чиєїсь допомоги, щоб продовжити писати. Секретарем став дослідник Микола Левченко, якого він раніше всиновив [5].

А. Кримського переслідували як «буржуазного націоналіста», особливо внаслідок укладання «Російсько-українського словника» (1924–1933). Після приєднання Західної України 1939 року діяльність ученого стала вигідною, щоб показати успіхи в роботі, яким нібито сприяла радянська влада [1]. Він навіть отримав звання заслуженого діяча науки УРСР, але згодом арешти продовжилися [6].

Під час допитів науковець навіть виправляв помилки в неграмотно написаних документах [2]. Секретар М. Левченко дав неправдиві свідчення, унаслідок чого його самого засудили, А. Кримського звільнили з усіх посад, через що той опинився в матеріальній скруті, але на деякий час unikнув ув'язнення. Науковець зізнавався: іноді не мав навіть чогось поїсти. Згодом вирішив усиновити також новонароджену дитину свого рятівника [5; 10].

Арешт названого сина М. Левченка викликав в А. Юхимовича розпач. Він писав листи з проханням звільнити свого секретаря, про якого відгукувався винятково схвально, принизливо називаючи себе у зверненні слугою радянської влади, але це завершилося безуспішно [4, с. 205]. М. Левченко, не витримавши тиску, згодом покінчив життя самогубством [10].

За свої погляди 1941 року А. Кримського як «особливо неблагонадійного» вислали в Казахстан до в'язниці, яка була відома особливим кримінальним середовищем. Незважаючи на це, арештанти навіть поважали вченого [6; 7].

Незадовго визначному науковцеві судилося там померти в лазареті серед бруду й смороду [1]. Є версія, що смерть могли спричинити катування [6]. Місце поховання досі невідоме, адже всі тіла скидали в рів [7]. 1957 року А. Кримського реабілітували [5].

Отже, А. Кримський свідомо присвятив своє життя українській національній ідеї. Визначальну роль у формуванні його переконань відіграли рання інтелектуальна допитливість, постійна самоосвіта, знайомство з вітчизняною літературою та ідеями провідних діячів, передусім М. Драгоманова. Листи відкрили важливі подробиці внутрішнього світу вченого: сумніви, переживання, прагнення до самореалізації, відданість роботі. Драматичну долю

інтелектуалів ХХ ст. засвідчують політичні переслідування з боку радянської влади, звинувачення в «буржуазному націоналізмі» та смерть у засланні. А. Кримський став прикладом служіння Україні, адже залишився непохитним у своїх переконаннях, відмовившись від компромісів, які могли б зашкодити розвиткові науки.

Список використаної літератури та джерел:

1. Губернський Б. Агатангел Кримський. *Крим. Реалії*: вебсайт. 2016. URL: <https://bit.ly/4baX11h> (дата звернення – 15.03.2026).
2. Денисова О. Агатангел Кримський – людина, яка знала 58 мов. *Українська газета «Час»*. 2023. URL: <https://bit.ly/41Ac2Pe> (дата звернення – 15.03.2026).
3. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890 – 1941 рр.). Т. 1: 1890 – 1917. Відп. ред. О. Д. Василюк. Київ: Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 2005. 500 с.
4. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890 – 1941 рр.). Т. 2: 1918 – 1941. Відп. ред. В. А. Кучмаренко. Київ: Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 2005. 358 с.
5. Кавун Г. Згадуємо Кримського. *Сайт.юа*: вебсайт. 2020. URL: <https://bit.ly/4rxYzIT> (дата звернення – 15.03.2026).
6. Коваленко І. Український патріот кримськотатарського походження, що знав 60 мов. *Захід.нет*: вебсайт. 2026. URL: <https://bit.ly/47Bonwz> (дата звернення – 15.03.2026).
7. Погорецький В. А. «Жирно потролив» всемогутню комуністичну партію... *Золота пектораль*: вебсайт. 2021. URL: <https://bit.ly/47J7WOI> (дата звернення – 15.03.2026).
8. Прицак О. Й. Кримський Агатангел Юхимович. *Енциклопедія Сучасної України*: вебсайт / редкол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014, оновл. 2024. URL: <https://bit.ly/4uwuSdR> (дата звернення – 15.03.2026).
9. Шокало О. А. 150-ліття Агатангела Кримського: «Жити якнайближче до природи, жити по її вимогам!». *Український Світ: науково-популярний журнал*. 2021. URL: <https://bit.ly/4sfhFog> (дата звернення – 15.03.2026).
10. Юзяк М. 15 січня річниця народження Агатангела Кримського: хто це і його роль в історії України. *Букви*: вебсайт. 2024. URL: <https://bit.ly/47Bjtj9> (дата звернення – 15.03.2026).